

ФУҚАРОНИНГ ҲАЁТИ ВА СОҒЛИФИГА ЕТКАЗИЛГАН ЗАРАРНИ ҚОПЛАШНИНГ ҲУҚУҚИЙ ТАРТИБГА СОЛИНИШИ

Санаев Ботир Ўролович

Ҳуқуқ магистри

АННОТАЦИЯ

Мақоланинг долзарблиги, авваламбор, зарарни қоплаш ҳуқуқини таъминлаш сўнгги йилларда Ўзбекистонда содир бўлган хусусий шахс ҳуқуқларини ҳимоя қилишни кучайтиришнинг умумий тенденциясини акс эттириши билан боғлиқ. Бунда фуқароларнинг ҳаёти ва соғлиғига етказилган зарарларни қоплаш, уларнинг соғлиғини тиклаш учун қилган харажатларини компенсация қилиш, ҳаёт ва соғлиққа зарар етказилганда маънавий зарарни ундириш масалаларини ҳуқуқий тартибга солишни такомиллаштириш долзарб тусга эга. Шу сабабли мақолада фуқаронинг ҳаёти ва соғлиғига етказилган зарарларнинг фуқаролик ҳуқуқий асослари, бундай зарарлар тушунчаси ва турлари каби масалалар таҳлил қилинган.

Калит сўзлар: деликт, зарар, жабрланувчи, ҳуқуққа хилоф ҳаракат, жавобгарлик, зарар етказувчи, зарарни қоплаш, сабабий боғланиш, айб.

ПРАВОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ ВОЗМЕЩЕНИЯ ВРЕДА, ПРИЧИНЕННОГО ЖИЗНИ И ЗДОРОВЬЮ ГРАЖДАНИНА

Санаев Ботир Ўролович

Магистр права

АННОТАЦИЯ

Актуальность статьи обусловлена, прежде всего, тем, что предоставление права на компенсацию отражает общую тенденцию усиления защиты прав частных лиц, имевшую место в Узбекистане в последние годы. Необходимо безотлагательно совершенствовать правовое регулирование вопросов возмещения вреда, причиненного жизни и здоровью граждан, возмещения расходов, понесенных на восстановление их здоровья, взыскания морального вреда в случае причинения вреда жизни и здоровью. В связи с этим в статье анализируются такие вопросы, как гражданско-правовые основания причинения вреда жизни и здоровью гражданина, понятие и виды такого вреда.

Ключевые слова: правонарушение, вред, потерпевший, противоправное деяние, ответственность, причинитель вреда, возмещение вреда, причинно-следственная связь, вина.

КИРИШ

Янги Ўзбекистонда демократик, ҳуқуқий, ижтимоий давлатни ривожлантириш, фуқаролик жамиятини шакллантириш жараёнларининг диққат марказида Конституцияда бевосита мустаҳкамланган шахс, унинг фуқаролик ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларини ҳимоя қилиш, инсон ҳуқуқлари ва эркинликларини ҳар томонлама таъминлаш юқори ижтимоий аҳамиятга эга.

Зиён етказишдан келиб чиқадиган мажбуриятларни вужудга келиш асоси эса зарар ҳисобланса, зарарнинг юзага келиш асоси бўлиб эса ҳуқуқбузарлик факти ҳисобланади. “Ҳуқуқбузарлик” юридик категория сифатида фуқаролик ҳуқуқи фани назариясида лотинча “деликт” атамаси билан юритилади. Деликт сўзи лотинча бўлиб, ўзбек тилига таржима қилинганда ҳуқуқбузарлик маъносини англатади. Мазкур атама назарий жиҳатдан “зарар етказишдан келиб чиқадиган мажбуриятлар” маъносида ҳам қўлланилади.

Фуқаронинг ҳаёти ёки соғлиғига етказилган зарар унинг ўлимида ёки шикаст етказишда ёки соғлиғига бошқа зарар етказишда ифодаланади. Ўз навбатида, одамнинг ўлими унинг танасининг ҳаётий фаолиятининг тўхташи бўлиб, у турли омиллардан келиб чиқади.

МУҲОКАМА ВА НАТИЖАЛАР

Соғлиқка зарар етказиш ўзининг хусусияти ва оғирлик даражасига кўра турли хил бўлиши мумкин. Ҳуқуқ ва тиббиётда "шикастланиш" каби атама мавжуд бўлиб, уни оғир тан жароҳати деб тушуниш керак¹: органнинг тўлиқ ёки қисман йўқолиши (қўллар, оёқлар, буйрақлар, талоқ), тўлиқ ёки қисман йўқолиши, орган функцияларининг шикастланиши (кўриш, эшитиш ва ҳоказоларнинг йўқотилиши ёки ёмонлашиши.), умуман соғлиғининг сезиларли даражада ёмонлашишига олиб келган бошқа тан жароҳатлари (масалан, амнезияга олиб келган бош жароҳати) ва бошқалар.

Оғир оқибатларга олиб келмаган тан жароҳатлари (шикастланиш) соғлиқнинг бошқача шикастланишига тегишли ҳисобланади. Жароҳат ташқи таъсир натижасида келиб чиқадиган инсон организми ва тўқималарнинг ҳар қандай шикастланишини англатишини ҳисобга олсак, "жароҳат" атамаси "шикастланиш" атамасидан кенгроқ бўлиб, уни қамраб олиши англашилади. Жароҳатлар (шикастлар) турли омиллар натижаси бўлиши мумкин: механик (яралар, контузиялар, ёриқлар, кўкаришлар); кимёвий (заҳарланиш, заҳар билан терининг шикастланиши); термик (куйиш, музлаш) ва бошқалар. Улар қисқа

¹ Ўзбек тилининг изоҳли луғати

муддатли ва, қоида тариқасида, ташқи омилларга бир марталик таъсир қилиши билан тавсифланади².

Деликт сифатида фуқаронинг ҳаёти ёки соғлиғига зарар етказишнинг асосий хусусияти шундаки, деярли барча ҳолларда бундай зарарни тўлиқ тиклаш, натура шаклида қоплаш ёки бошқа (пул) воситалар билан компенсация мумкин эмас. Бунинг сабаби шундаки, жабрланувчини ҳар қандай, ҳатто идеал даволаш унинг соғлиғини 100% га тиклай олмайди, қўйилган протез йўқотилган органнинг функцияларини (қўллар, оёқлар, буйраклар ва бошқалар) тўлиқ алмаштира олмайди ва ундан ҳам муҳими марҳумни (марҳумни) ҳаётга қайтариш имкони йўқ.

Фуқаролик қонунчилиги фуқароларнинг ҳуқуқлари ва манфаатларини ҳимоя қилиш йўллари билан белгилашда, зарар учун компенсация каби усуллар катта аҳамият беради, бугунги кунда у фуқаролик ҳуқуқларини ҳимоя ҳуқуқий механизмлар тизимида муносиб ўрин эгалламаган, шу жумладан, фуқаронинг меҳнат мажбуриятларини бажараётганда ҳаёти ва соғлиғига етказилган зарар борасида ҳам.

Ушбу деликтнинг ўзига хослиги шундаки, унинг шартномасиз (ғайриқонуний) мажбуриятлар доирасида қопланиши жабрланувчига меҳнат ёки фуқаролик-ҳуқуқий муносабатларда бўлган шахс томонидан зарар етказилган ҳолларда ҳам намоён бўлади. Бугунги кунда ходимнинг белгиланган имтиёзларига (шу жумладан касбий касалликка) ўз меҳнат (расмий) вазифаларини бажаришда етказилган зарар яқка тартибдаги меҳнат шартномасидан келиб чиқадиган муносабатларга эмас, балки деликт ҳуқуқий муносабатларига тўғри келиши қатъий белгилаб қўйилган. Шунингдек, йўловчи ёки туристнинг ҳаёти ва соғлиғига етказилган зарар йўловчи ташиш ёки туристик-экскурсия хизматлари шартномасидан келиб чиқадиган мажбуриятлар доирасида эмас, балки деликт мажбуриятлар қоидаларига кўра қопланади.

Деликт мажбуриятлар доирасида жабрланувчига бошқа шахс манфаатлари учун фуқаронинг ёлланма меҳнати билан боғлиқ шартномалар: пудрат, топшириқ, ҳақ эвазига хизмат кўрсатиш ва бошқа шартномалар асосида муносабатда бўлган шахс томонидан фуқаронинг ҳаёти ёки соғлиғига етказилган зарар қопланади. Амалдаги фуқаролик кодексига кўра, иш берувчи томонидан ходимга етказилган зарарни қоплаш тўғрисидаги қоидалар ҳарбий

² Исмоилов Ш.А. Ходимнинг етказган зарари учун иш берувчи жавобгарлигининг фуқаролик-ҳуқуқий муаммолари: юрид. фан. номз. дис. ... автореф. – Тошкент: 2008. – 24 б.

хизмат, ҳуқуқни муҳофаза қилиш идораларида хизмат қилиш муносабатларига тааллуқлидир (фуқаролик кодексининг 936-моддаси). Шу билан бирга, қонуннинг моҳиятига кўра жабрланувчининг корхона ёки ташкилот ходимлари штатига киритилганлиги муҳим эмас. Вақтинчалик ва штатда бўлмаган ходимлар доимий ишчилар ва ходимлар билан тенг равишда етказилган зарарни қоплашни талаб қилиш ҳуқуқига эга ҳисобланадилар.

Қонуннинг бундай ёндашуви, бизнинг фикримизча, шартнома мажбуриятлари доирасида, қоида тариқасида, жабрланувчига нисбатан кўпроқ миқдордаги компенсация ёки кўпроқ имтиёзли компенсация шартлари тақдим этилиши билан боғлиқ, масалан, ошиқча хавф манбаи томонидан етказилган зарар. Кўриниб турибдики, жабрланувчига унинг меҳнат ёки шартнома мажбуриятларини бажариш пайтида етказилган зарарни қоплашда фуқаролик ҳуқуқи нормаларини қўллаш асосан фуқаронинг манфаатлари ва ҳуқуқларини максимал даражада ҳимоя қилишга қаратилган.

Бундан ташқари, айрим ҳолларда қонун (фуқаролик кодексининг 1005-моддаси) жабрланувчига етказилган зарарни қоплашнинг фуқаролик қонун ҳужжатларида белгиланганидан юқори миқдорларига имкон беради. Жумладан, Ўзбекистон Республикасининг 2016 йил 22 сентябрдаги "Меҳнатни муҳофаза қилиш тўғрисида"ги ЎРҚ-410-сон қонуни қабул қилинган бўлиб, унинг 33-моддаси иккинчи қисмига кўра, ходимнинг соғлиғига шикаст етказилганда "меҳнат қобилятини йўқотиш даражасига мувофиқ бўлган фоизлардаги ҳар ойлик тўловдан, шунингдек ходимнинг бир йиллик иш ҳақидан кам бўлмаган миқдорда бир йўла бериладиган нафақа тўловидан ҳамда одимнинг соғлиғи шикастланишидан келиб чиққан қўшимча харажатларни компенсация қилишдан иборатдир".

Ҳозирги босқичда меҳнат вазифаларини бажаришда зарар кўрган шахсларни ҳимоя қилишнинг кучайтирилган чоралари фаолиятнинг айрим турларини тартибга солувчи, фуқаролик жавобгарлигини суғурталашнинг мажбурий турларини белгилайдиган қонунчилик, индивидуал ва жамоавий шартномалар, шунингдек бошқа чоралар билан таъминланади.

Гарчи амалдаги қонунчилик бўйича фуқаро билан меҳнат ёки бошқа шартномавий муносабатларга киришган шахс томонидан фуқаронинг ҳаёти ёки соғлиғига етказилган зарарни қоплаш ва фуқаро билан муайян ҳуқуқий муносабатларга киришмаган шахс томонидан соғлиққа етказилган зарарни қоплаш ўртасида сезиларли фарқ бўлмасада, шартномавий муносабатларга киришиш ҳолатида жабрланувчи кўпроқ ҳимояланган бўлади.

Кўпинча, фуқаронинг ҳаёти ва соғлиғига зарар ушбу фуқаро учун таълим ва назорат функцияларини бажариши шарт бўлган шахс томонидан етказилади. Масалан, кичик ёки муомалага лаёқатсиз шахсга нисбатан ўқитувчининг "қўл кўтариши" натижасида ёки тегишли тарбия, назорат ёки таълим муассасасида бу шахсларнинг яшаш учун хавфсизлик шартларини бузилиши оқибатида етказилган зарар. Фуқаролик кодексининг 1005-моддаси мазмуни бундай ҳолатларни ёритишга имкон беради. Бизнинг фикримизча, кўриб чиқиладиган қоидалар доирасидан ташқарига чиқадиган бундай ҳолатларда зарарни қоплашда туб фарқлар мавжуд эмас.

Қоида тариқасида, иш берувчи меҳнат жароҳати, касб касалликлари, ходимнинг ўлими учун нафақат раҳбар (мансабдор шахслар), балки корхонанинг бошқа ходимларининг айбли хатти-ҳаракати учун жавобгар бўлади, бинобарин маъмурият(мансабдор шахслар) ҳар доим барча ходимлар ва хизматчиларнинг меҳнатни муҳофаза қилиш қоидаларига риоя этилишини таъминлаши лозим³. Бироқ, адабиётларда бу борада яна бир нуқтаи назар мавжуд. Унинг тарафдорлари қуйидагича мисол келтирадilar. Ходим корхонага ишлаб чиқаришга алоқаси бўлмаган патрон олиб келди. Патронни маркировкалаш платаси устида портлатди. Натижада ходимлардан бирининг кўзи патрон парчаси билан зарарланган. Ходимнинг ҳаракатлари меҳнат вазифаларини бажаришда содир этилмаганлиги сабабли (корхона фаолияти уларда ифодаланмаган), зарар учун мазкур ходимнинг ўзи мулкӣ жавобгар бўлиши керак, деб ҳисоблашади⁴. Фикримизча, ушбу алоҳида ҳолатда, етказилган зарар учун жавобгар шахсни аниқлашни ҳал қилувчи омили ходимнинг зарар етказувчи ҳаракатни ўзининг меҳнат функцияларидан ташқарида содир этганлиги эмас, балки корхона маъмурияти у ерда ишлайдиган фуқароларнинг ҳаёти ва соғлиғи учун зарар етказилиш хавф кимдан мансабдор шахс ёки оддий ходимдан келиб чиқишидан қатъий назар хавфсиз меҳнат шароитларини таъминламаганлиги бўлиши керак. Шунинг учун, техника хавфсизлик қоидалари, ишлаб чиқаришда тозалikka риоя этилишини , меҳнат мажбуриятларини бажаришда меҳнат муҳофазаси нормаларини бузган мансабдор шахс ёки ҳар қандай ходимнинг айбли ҳуқуқ-атвори ташкилот (фуқаро-иш берувчи)нинг айби мавжудлигини белгилайди⁵.

³ Коршунов Ю.Н. Возмещение ущерба, причиненного здоровью работника. - М.: Юрид. лит., 2007. - 119 с.

⁴ Гражданское право: Учебник. Ч. II / Под ред. А.П. Сергеева, Ю.К. Толстого. - М.: «Проспект», 2011. - 698 с.

⁵ Шиктыбаев Т.Т. Деликтные обязательства по законодательству Республики Казахстан: дис. ... докт. юрид. наук. – Алматы: 2007. 320 с.

Иш берувчи томонидан фуқаронинг ҳаёти ва соғлиғига зарар етказишда сабабий боғланишни аниқлаш маълум хусусиятларга эга ва бу ҳолат унинг икки босқичли табиати билан тавсифланади. Биринчи босқич хавфсизлик ва меҳнатни муҳофаза қилиш нормаларини бузишдан иборат жавобгар шахсларнинг ноқонуний хатти-ҳаракатлари ходимнинг (фуқаронинг) ҳаёти ва соғлиғига хавф туғдирганлигини аниқлашда ифодаланади, бу ўз-ўзидан деликт жавобгарлигини келтириб чиқармайди (оммавий жавобгарликдан фарқли ўлароқ). Иккинчи босқич хавфли меҳнат шароитлари ва мулкӣ йўқотишларга олиб келган фуқаронинг ҳаёти ва соғлиғига етказилган зарар ўртасидаги сабабий боғланишдан иборат. Фақат сабабий боғланиш иккала босқичининг мавжудлиги иш берувчининг деликт жавобгарлигини келтириб чиқаради.

ХУЛОСА

Бу мураккаблик, айниқса, иш берувчининг ноқонуний хатти-ҳаракати билан фуқаронинг ҳаёти ва соғлиғига зарар етказувчи касб касаллиги ўртасидаги сабабий боғланишни аниқлаш зарурати туғилганда яққол намоён бўлади. Бунинг сабаби шундаки, кўпинча ишлаб чиқаришнинг ўзига хос хусусиятлари туфайли касбий касалликларнинг асосий сабаби (ходимнинг атроф-муҳитидаги ифлосланиш, зарарли моддалар чиқарилиши, шовқин пайдо бўлиши ва бошқалар, албатта, маълум чегаралар доирасида) норматив-ҳуқуқий ҳужжатларда қонуний деб тан олинган.

REFERENCES

1. Исмоилов Ш.А. Ходимнинг етказган зарари учун иш берувчи жавобгарлигининг фуқаролик-ҳуқуқий муаммолари: юрид. фан. номз. дис. ... автореф. – Тошкент: 2008. – 24 б.
2. Гражданское право: В 2-х т. Т. II. Полутом 2: Учебник / Отв. ред. проф. Е.А. Суханов. 2-е изд., перераб. и доп. - М.: БЕК, 2012. - 424 с.
3. Коршунов Ю.Н. Возмещение ущерба, причиненного здоровью работника. - М.: Юрид. лит., 2007. - 119 с.
4. Шиктыбаев Т.Т. Деликтные обязательства по законодательству Республики Казахстан: дис. ... докт. юрид. наук. – Алматы: 2007. 320 с.
5. Azimjon, I. (2022). ZARAR–YURIDIK SHAXS ISHTIROKCHILARI VA BOSHQARUV ORGANLARI FUQAROLIK-HUQUQIY JAVOBGARLIGINING ZARURIY SHARTI SIFATIDA. *Educational Research in Universal Sciences*, 1(3), 114-118.
6. Имамов, Н. Ф. (2014). Авеста-источник гражданского права. Молодой

ученый, (5), 353-355.

7. Topildiev, B., & Khursanov, R. (2021). Legal fact based on occurrence civil rights and obligations. *Ilkogretim Online*, 20(3).
8. Имомов, Н. (2020). ЭСТОППЕЛЬ И ЕГО ВЫРАЖЕНИЕ В ГРАЖДАНСКОМ ПРАВЕ. *Review of law sciences*, 2(Спецвыпуск), 43-48.
9. Топилдиев, Б. Р. (2019). ОСОБЕННОСТИ ГРАЖДАНСКО-ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ ПЕРЕДАЧИ ПРЕДПРИЯТИЯ В ДОВЕРИТЕЛЬНОЕ УПРАВЛЕНИЕ. ПРАВОВЫЕ АСПЕКТЫ РЕГУЛИРОВАНИЯ ОБЩЕСТВЕННЫХ ОТНОШЕНИЙ, 29-33.
10. Имомов, Н. (2019). ESSENCE OF CIVIL-LAW TOOLS IN THE ANTI-CORRUPTION SYSTEM. *Юридик фанлар ахборотномаси*, (3), 41-45.
11. Топилдиев, Б. Р. (2017). Основные условия договора доверительного управления имуществом. *Юрист*, (9), 15-19.
12. O'G'Li, A. A. M. (2022). KORPORATSIYA USTAV KAPITALI FUNKSIYALARI VA UNGA OID MILLIY QONUNCHILIK NORMALARINI TAKOMILLASHTIRISH MASALALARI. *Academic research in educational sciences*, 3(8), 109-113.
13. Имомов, Н. (2020). АНАЛИЗ НОВЫХ ПОДХОДОВ К ГРАЖДАНСКО-ПРАВОВЫМ СРЕДСТВАМ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ПО ЗАЙМОВЫМ ОБЯЗАТЕЛЬСТВАМ. *Review of law sciences*, (3), 39-45.
14. Azimjon Abdumo'min o'g, I. (2022). XO'JALIK JAMIYATINI QAYTA TASHKIL ETISHDA KREDITORLAR MANFAATLARI KAFOLATINI OSHIRISH MASALALARI. *INNOVATIVE DEVELOPMENT IN THE GLOBAL SCIENCE*, 1(4), 220-224.